

A nők

SZERELMEK, VISZONYOK

Színészkörökben kering Feriről egy anekdota. Egyszer, valamikor az ötvenes években, nagy társaság gyűlt össze valahol, ahova Feri és akkori élettársa, Váradi Hédi is hivatalos volt. Hédi kissé különc ember lévén ilyenkor sem tétlenkedett, hanem egy sarokban ült, és csöndben kötögetett. Csak akkor szólalt meg váratlanul, kézímunkájáról fel se tekintve, amikor egy új nő lépett a szobába: „Tapogatja már?”, kérdezte (mármint Feri az újonnan jött idomait).

Abban a társaságban, ahol én körülbelül húsz évvel később ezt a történetet hallottam, mindenki hangosan hahotázott az elbeszélésen, hiszen mindannyian jól ismerték azt a módot, ahogy Feri a nőket üdvözléskor átöleli. Csak én nem nevettem, de nem azért, mert mint jelenlegi társa, sértve éreztem magam, hanem azért, mert soha nem szerettem a féligazságokat.

Én ugyanis azt tapasztaltam, azt láttam – a szóban forgó társaságban is –, hogy jóformán minden férfi ugyanezt csinálja; csak nem a többiek, pláne nem a hozzátartozók szeme láttára. Eltérően Ferivel, aki ezt teljesen nyíltan teszi, a legkevésbé sem zavartatva magát mások, még az illető párjának jelenlététől sem. Azonkívül Feri nemcsak a fiatal és szép nőkkel bánik így, hanem mindenkivel, széppel és csúnyával, ifjúval és vénnel egyaránt.

Feri ilyenén ölelései éppen ezért tartoznak a legártatlanabbak közé. Egy asszony, aki egy kicsit is odafigyel, nem esik abba a hibába, hogy Feri e gesztusa mögött valami jelet, pláne érzelmet keressen. Számtalan nőt ismerek, aki pontosan tudja ezt: „átlát” Ferin, és velem együtt nem érti azokat, akik ebből saját személyükre nézve következtetéseket vonnak le. Már csak azért is, mert ezekből a nyilvánosság előtti ölelgetésekből éppen az a többlet hiányzik, amitől egy ilyen mozdulat értelmet nyer vagy egy személyes kapcsolat elindulhat: a titokzatoság, az izgalom, a személyre szóló kiválasztás. Ép ösztönű nő ezért nemigen találhat és nem is talál semmi erotikusat Feri ezen, egyébként valóban feltűnő és – mondhatnám – illetlen viselkedésében.

Ugyanakkor az is igaz, hogy több olyan nő is felbukkant és szerephez jutott Feri életében, akik butaságból, beképzeltségből, hiúságból félreértették Ferinek ezt a gesztusát. Ezen esetek közül a leghíresebb Ausztráliában élő (volt) sógornőjével esett meg, aki – miután Feri hazajött a náluk tett látogatásából, majd nemsokára szakított Béres Ilivel – gyerekével együtt utánajött Magyarországra, mert azt hitte, mindez őmiatta történt.

Feri természetesen semmit sem sejtett. A legkisebb érzelmet sem táplálta a nyilván százszor megölelgetett és végigtapogatott asszony iránt. Alig lépett ki a sógornő a repülőgépből, azonnal bemutatott neki. Az asszony ettől kezdve olyan intenzíven utált engem, hogy nem volt nehéz rájönnöm, itt valami nincsen rendben. Feri azonban csak akkor kapott észbe, és rúgta ki azonnal a sógorasszonyt a házból, amikor Ausztráliából megérkezett öccse távirata azzal a kéréssel, hogy legalább a gyereket küldjék neki vissza, különben minden jót kíván nekik, és nem akar a boldogságuk útjába állni.

Mindazonáltal akadtak olyan esetek is, amikor Feri belement a játékba, vagyis elfogadta az ölelgetését félreértő nők felkínálkozását. És természetesen olyanok is adódtak, amikor ő kezdeményezett.

Azt hiszem, nem lenne szerencsés úgy tennem, mintha nem tudnék Feri nőügyeiről. (Különösen azután, hogy mind Feri, mind egy-két barátnője már évekkal ezelőtt a nyilvánosság elé lépett ezzel a témával. Amit e kötet megjelenése után előreláthatólag újra megtesznek.) Egyáltalán nem intézte őket szépen. Soha nem volt élet- és házastársaihoz hűséges. Sőt, még barátnőkből is mindig többet tartott egyszerre. Párhuzamosan, egy időben futó kapcsolatainak ala-

nyai azonban soha nem tudhattak egymásról, csak rólam. Ezért mindegyikük csupán engem hitt vetélytársának – amit természetesen Feri rendezett így. Gyakorta előfordult, hogy amikor az egyiknek azt hazudta, miattam kell elmennie, valójában a másik várta.

Feri mindig azt nyilatkozta, hogy egész életében szerelmes volt, hogy szerelem nélkül nem érdemes élni. Igaz, ehhez olykor azt is hozzátette, hogy nem csak egy nőbe lehet szerelmesnek lenni, hogy ő voltaképpen a hivatásába volt szerelmes.

Ma már, érettebb fejjel, jobban átlátva az elmúlt éveket, úgy gondolom, hogy Ferinek azért nem volt (illetve nem indult) soha érett, korban hozzá illő nővel kapcsolata, mert valójában soha nem a másikba, hanem mindig magába a szerelembe volt szerelmes. Ezt pedig egy felnőtt nő már megérzi, s nem tartja kívánatosnak. És Feri azt sem tűrte, hogy vele szemben valakinek elvárásai legyenek, melyeket – egyébként – úgyse tudott volna kielégíteni.

Ő úgy gondolta, hogy a nagy, a szabadjára engedett indulatok, a heves féltékenységi jelek, a széles gesztusokkal járó udvarlások a férfiaság, a hősiesség, a férfias tulajdonságai. Feri nemcsak a színpadon, de az életben is úgy akart élni, mint egy dráma, egy szerelmes eposz hőse. „Csak az áradó szenvedélyek teszik az embert emberré”, ez volt, és ez ma is a meggyőződése. Ezért aztán, ha nem érzett elég szenvedélyt, inkább megjátszotta őket, hiszen azt tartotta, hogy az ösztönök heveségének mértéke, egyúttal az emberi nagyság, az erő fokmérője is. Mert színész, mert önző ember volt. És mert mind otthonról, mind az irodalomból: a színművekből, versekből ezt tanulta.

Azt a szerelmet, ami a partnerre koncentrálni, figyelni, Feri soha nem ismerte, és a fent elmondottak miatt nem is akarta megismerni. Ez számára a gyengeséget jelentette volna. Azt a szerelmet, ami ad, kényeztet, felemeli és építi a másikat, nem tisztelte, és nem is fogadta el. Ő a romboló, a családatalakító, vad megnyilvánulások híve volt. Azt szerette és azt várta el, ha a másik belepusztul a vele való viszonyba. Hiszen – úgy tartotta – ezek bizonyítják erejét és szenvedélyének mélységét, hevesességét.

Mindazonáltal kérdéses, hogy ezt az érzést egyáltalán szerelemnek lehet-e nevezni. Szerintem ez a viselkedési forma inkább csak a pusztán szexuális ösztön megnyilvánulása vagy egyfajta bizonyítási kényszer – Ferinél pedig a színészet velejárója volt. Úgy gondolom, végül is hivatása az oka, hogy Feri az önfeláldozásra is képes, igazi, férfias, vagyis bátor, ugyanakkor gyengéd, a védtettség érzetét adó, felemelő szerelmet soha nem ismerte, soha nem élvezte. Feri nagy színész, elsősorban munkájának élt, ez volt számára a legfontosabb az életben. Mesterségével pedig elkerülhetetlenül együtt jár és szükséges, hogy a színész mindig önmagára figyeljen, önmagával foglalkozzon.

Feri gyakran mondta – és ezt nyilván sokan zokon vették tőle –, hogy egy jó színész nem élhet „polgári” életet, nem lehet jó családapa és férj. Bármilyen csúnyán is hangzik ez, én egyre inkább belátom, hogy – ebben is – teljesen igaza van.

SZERETET, TÁRS

Manapság a szerelem szó, illetve érzés annyira felértékelődött, hogy a szerelmes emberre a társadalom, a közélet úgy tekint, mintha ezzel ő valami érdemszerző cselekedetet hajtana végre. Mintha valami rendkívüli teljesítményt nyújtana, ami miatt több jog illeti meg, mint más. Ezen érzés miatt korunk közvéleménye szerint életüket szabad feldúlítani, családokat szabad szétrombolni, gyerekeket és egymásnak örök hűséget fogadó társakat szabad elhagyni. Mintha a szerelem minden tisztességes emberi viselkedés alól felmentést adna.

Cary Grant, egyik legnagyobb kedvencem (aki azért – is – hagyta abba a színészetet, mert kislánya mellett akart lenni, hogy ezzel bebizonyíthassa neki, létezik olyan férfi, akiben meg lehet bízni) Zöldebb a fű című filmjében így morfondírozik magában, amikor feleségét egy „úriember” elcsábítja: „Ez hihetetlen. Egy teljesen normális férfi, aki álmában nem gondol

arra, hogy mandzsettagombomat vagy esernyőmet eltulajdonítsa, egyszer csak besétál a házamba, és a legnagyobb lelki nyugalommal és a legkisebb lelkiismeret-furdalás nélkül azon fáradozik, hogy ellopja a feleségemet.”

C. S Lewis angol irodalomtörténész és író pedig így fogalmaz: „Az emberek úgy gondolják, hogy a nemi ösztönnek különlegesebb helyzet jár, mint amit az emberi természet bármely más ösztöne a civilizált népeknél eddig élvezett. Minden más ösztön szabad kiélését fékezni kell. Még az alvásigényt is le kell küzdenie annak, aki katonaként őrt áll. Csak ha a cél így szól: »négy meztelen láb egy ágyban« kell minden szeretetlenséget és szerződésszegést megbocsátani. Ezáltal azt ismerjük el, hogy nemi ösztönünknek abszolút elsőbbségi jog jár. A szexuális készítés olyan tetteket legitimizál, amelyeket, ha más célra irányulnának, könyörtelennek, felelőtlennek és árulónak minősítenénk. Ha két ember tartós boldogságban, megelégedettségben él együtt, akkor ez nemcsak attól van, hogy művészek a szerelemben, hanem egyszerűen azért – bár ez banálisan hangzik –, mert jó emberek: fegyelmezett, lojális, nyílt, becsületesen gondolkodó, kölcsönösen alkalmazkodni képes emberek.”

Bár, talán nem igazságos a szerelmet egyszerűen a pusztán nemi vágy szintjére lefokozni, azért az igaz, hogy ehhez közelebb áll, mint a kölcsönös megbecsülésen alapuló szeretet. Különbözik nem lenne igaz az a közmondás sem, hogy „a szerelem vak.” Márpedig a szerelmes ember sokszor olyan valaki iránt táplál érzelmet, akit, ha nem rajongana érte, és így tisztán látná, milyen a valóságban, még a legenyhébb vonzalmára sem tartana méltónak. Számtalan olyan eset is előfordul, amikor a szerelmes fél kézzel-lábbal tiltakozik azon lehetőség ellen, hogy szerelmének tárgyát végre alaposan megismerje.

Ez az önáltatás gyávaság; azt jelenti, hogy az illető nem mer szembenézni azzal a ténnyel, hogy választotta soha nem volt az, akinek ő elképzelte. Ezért szerintem ennek nincs sok köze az igazi szeretetnek. Ahhoz a szeretetnek, amely egy valóságos, jó és rossz tulajdonságokkal is rendelkező, élő személyre, és nem álmaink lovagjára irányul. Az ilyen szerelem valójában légvárakat épít, ezért megbízhatatlan, és könnyen érdektelenségbe, sőt utálatba fordulhat. Ezzel szemben az igazi szeretet éppen annál megbízhatóbb, annál időtállóbb, minél alaposabban ismeri vonzalma tárgyát.

Feri számtalanszor elmondta különböző interjúkban, hogy nem bírja elviselni, ha valaki egy fedél alatt lakik vele, ott motoszkál a másik szobában. Hányszor, de hányszor nyilatkozta, hogy a színészet magányos foglalkozás! Nos, nem mondott valótlan, csak éppen nem fogalmazott pontosan. Feri – de valószínűleg a többi nagy művész is – valójában képtelen az egyedüllétre. Ez nemcsak most, idős korában, hanem egész életében így volt.

Pár nappal azután, hogy kézbe kaptam kivándorló útleveletem, leutaztunk Szepezdre Zenthe Feriékhez, ahol szokás szerint vidám társaság gyűlt össze. Ez 1975-ben történt, amikor az én szabad közlekedésem nyugatra még nagyon nagy újdonságnak és ritkaságnak számított. „Igen, így kellene élni”, jegyezte meg valaki. „És velem mi lesz?”, szólalt közbe Feri szokatlannul csendesesen az általános csodálkozásba és gratulációözönbe olyan hangon, hogy utána másodpercekig senki nem mert megszólalni.

Feri végigkísérte diákéveimet. Sokszor tartotta a fejem, amikor vizsga előtt felfordult a gyomrom, vagy hozta a nyugtatót. Mindig őszintén drukkolt, hogy sikerrel vegyem az akadályokat. Első németországi vizsgáim után azonban a telefonban sírástól elcsukló hangjából nem lehetett nem kihallanom azt a reményt, amely minden vizsgám után megcsillant benne: hátha megbuktam, s ezért végre abbahagyom az egészet és hazajövök.

Egy színésznek az előadások után órákig tart, amíg kiadja, kibeszéli magából a feszültséget. „Minden én vagyok, minden eljátszott szerep, sors én vagyok”. Feri ezen mondata nemcsak üres szólam, hanem valóság. S mivel ő többnyire drámai sorsokat alakított, e szerepekkel nagy feszültségeket is hordozott magában. Ezeknek levezetéséhez egy türelmesen hallgató partnerre volt szüksége.

Feri mind szerepeiben, mind gondolatvilágában a valóságos, mindennapi élet „fölött” élt. Ezért, csakúgy, mint minden művésznek, nagy egyéniségnek, neki is szüksége volt (van) egy biztos háttérre, szilárd kapcsolatra, ami nemcsak azt tette lehetővé, hogy munkájára koncentrálhasson, hanem azt is, hogy a benne levő feszültséget könnyebben le tudja vezetni.

Amiben Feri több volt, mint sokan mások, az szintén az ő különleges nagyságának megnyilvánulása: miközben életfontosságú volt számára, hogy legyen egy megbízható társa, az korántsem volt mindegy neki, hogy ez milyen legyen. Nem egy önmagát feladó, mindig kéznél levő, csak érte élő, őt vakon kiszolgáló nőre volt szüksége, hanem olyanra, aki nemcsak szabadon hagyja őt élni, de maga is független és értelmes élettel rendelkezik.

Alig hiszem, hogy sok olyan nagy színész van, aki elviseli, sőt kéri az őszinte kritikát; Feri azonban ilyen. Mindig megkövetelte, hogy játékaról véleményem legyen, és ezt őszintén, kérés nélkül elmondjam neki.

A Lear király 1994-es gyulai bemutatója előtti főpróbán Feri nem volt olyan jó, mint kellett volna. A másnapi bemutatóig órákon át elemezte a „miértet”, a „hogyan másképpent”, és ehhez szüksége volt az én bírálatomra is. Végül is akármit írt – a Ferit ekkor már folyamatosan támadó – hivatalos kritika, ebből a Sik Ferenc által rendezett Shakespeare-darabból nagyszerű előadás sikeredett Feri remek alakításával, ami – őszinte beszélgetésünknek is köszönhetően – a közönség és az elfogulatlan véleménynyilvánítók számára már a gyulai bemutatón kiderült.

Hogy Feri nem a rajongói, nem a belé vakon szerelmes nők közül választott egyet élet-, majd házastársául, hanem engem, annak oka elsősorban nem az volt, hogy mellettem élhetett a legnagyobb szabadságban, hanem inkább az, hogy „mélyre látásával” tudta, én leszek az, aki mindvégig nemcsak kitart mellette, de akinek oldalán mindhalálig értelmes életet is élhet. Ferinek olyan társra volt szüksége, aki józanul ismeri, és mégis szereti, és nem olyanra, aki fenntartás nélkül csodálja, mert többnyire csak rózsaszínű, téves elképzeléseket táplál iránta.

ÉS ÉN?

Hogy Feri miért választott engem, az már évek óta világos előttem. De én miért maradtam mellette? Nos, ez olyan kérdés, amit bármilyen sokszor is kérdeztek meg mások tőlem, még mindig nem egészen tisztázott még magam előtt sem.

Amikor találkoztunk, éretlen, de nem buta és nem beképzelt 20 éves lány voltam, akit nem lehetett egy újabb lángolásra könnyen rávenni. Feri rögtön belém látott, és tudta, mivel nyerhet meg. Rövid időn belül elérte, hogy őszintén tiszteljem, és nemcsak alkotó művészként, de emberként is nagyra becsüljem. Ferinek az is különleges képessége, hogy a mellette levőkből a „jót hozza ki”, mégpedig nemcsak a színpadon, de az életben is. Ha erre az időre visszagon-dolok, úgy látom, hogy hatása által addigi életem egyik „legfelemelkedettebb”, „legneme-sebb” korszakába kerültem. „A színház az ember legmagasabb rendű igényei közé tartozik. A színház az emberi méltóságra nevel”; ezeket az igazságokat Feri nem csupán interjúiban mondta el több százszor, de az életünkben is ennek megfelelően oktatott engem.

Ezekben az években rengeteget voltunk együtt. Nekem úgy tűnik, mintha csak pillanatokra váltunk volna el. Hiszen amikor nem játszott vagy próbált, mindig csavarogtunk valahol, színházban, moziban voltunk, vagy félóránként telefonon beszélünk egymással.

Megismerkedésünk idején forgatták A fekete várost. Nagyon szép emlékeim vannak ebből a korból, hiszen csaknem minden külső helyszínre utánamentem, hogy ne kelljen a közös buszra várnia a visszautazáskor. Ekkor járt Kolozsváron, ahova vonattal volt köteles menni (miközben én kocsival követtem), hogy egy esetleges késésért a felelősség ne engem, hanem a

„hatóságot” terhelje. Mint már említettem, a Nemzeti Színházban ismét műsoron volt a Bánk bán, amelynek címszerepét újra ő vette át. Emlékezetes, nagyszerű alakítást nyújtott ezúttal is – ebben a szerepben már sokadszor. Nekem azok a jelenetek voltak a kedvenceim – ezekben látom még most is magam előtt –, amelyekben oldalt, a függönybe kapaszkodva, a darab szerinti leskelődése és hallgatózása után előlépett, és visszafogottan, gesztusok nélkül, magán uralkodva, szinte suttogva megszólalt. Ezt az előadást látta Bisztrai Mária, a kolozsvári színház igazgatónöje, aki – mivel Kolozsváron is éppen műsoron volt a Bánk – meghívta Ferit, hogy az ottani előadásban három estén ő játssza el a címszerepet. Feri egyetlen próba után, László Gerő, a kolozsvári Bánk odaadó segítségével, ragyogóan oldotta meg ezt a feladatot is. Ide nemcsak azért utaztam le, mert Ferit szerettem volna látni egy idegen társulatban, hanem azért, mert hallani akartam, hogyan szól Erdélyben az „üsd az orrát magyar, ki bántja a tied” mondat.

Ebben az időben estem át egy térdoperáción. Amíg a kórházban feküdtem, Feri óránként küldött levelet vagy jött látogatni. Ekkor vettük meg első kutyánkat, Nótást, akivel a fél világot bebarangoltuk. Legszebb emlékeim közé tartozik első szabadtéri nyarunk is, ami a Margitszigeten az Úri murival kezdődött. Többek között Ronyecz Mária és Almási Éva partnereként Szakhmáryt játszotta. Ez az alakítása kimaradt eddigi szereplistáiból, holott mind az előadás, mind ő nagyon jó volt; itt énekelte szívbe markolóan a Cserebogár, sárga cserebogár kezdetű dalt. Ezután Szegedre költöztünk, ahol szintén remek csapat gyűlt össze, és ahol Feri egyszerre két darabban alakította a főszerepet: Dózsát Illyés művében és Balogh Ádámot a Csinom Palkóban (ez utóbbi szintén hiányzik a bibliográfiájából) a szerző, Farkas Ferenc vezénylete alatt. Majd valamivel később első házának, a Gugger-hegyi villának heroikus felépítése következett!

Akárhova mentem utána, mindig óriási örömmel fogadott: „Már alig vártam, hogy gyere! Azt hittem, már tegnap jössz.” A kolozsvári színház kiskapujából úgy rohant felém, mintha ezer éve nem láttuk volna egymást. Ekkor járt a Magyarok Világszövetsége szervezésében Svédországban; egyébként ez volt az egyetlen alkalom, hogy egy ilyen meghívásnak eleget tett. Nagyon kelletlenül ment; egyrészt, mert utál repülni, másrészt, mert nem szeret idegenben lenni. Ide azonban nem tudtam követni. Évekig mesélte, hogy akárhányszor meglátott egy kék színű, bogárhatú Volkswagent, titokban azt remélte, kiszöktem érte.

Úgy gondoltam, hogy végtelenül jó barátok, szövetségesek vagyunk. Bár józan, racionális természetemnek – vagy csak jó ösztöneimnek – köszönhetően hízelgésének nem „dőltem be” (hiszen ékes szavú, de nekem fellengzősnek ható áradozásai még csak hiúságomnak sem estek jól, nemhogy komolyan vettem volna őket), abban azért biztos voltam, hogy szeret, és fontos vagyok számára. Sőt, még azt is elhitette velem, hogy minden róla szóló pletyka rágalom, mert ő valójában kifejezetten hűséges természetű.

A következő történet legjobb barátnőimből, akiknek az elmúlt csaknem harminc évben elmeséltem – velem szemben érzett megértésük ellenére –, mindig akkora derűtséget váltott ki, hogy a könnyeik potyogtak a nevetéstől. Bár ma már én is tudok egy kicsit mosolyogni rajta, akkor a legkevésbé sem találtam mulatságosnak.

Nem sokkal azután, hogy hivatalosan kivándoroltam Németországba (bár a gyakorlatban itthon éltem), Feri egyik barátnője megunva az ígéretéseket, és belátva, hogy Feri nyagatásával egyedül nem ér cél, úgy döntött, hogy végső rohamra indul; engem világosít fel és állít választás elé. Kiválasztott egy napot, amikor úgy érkeztem haza, hogy Feri éppen valahol vidéken szerepelt, és az asztalra helyezett egy levelet, amelyet ő írt Ferinek, aki viszont ezt – a sorok közé írva válaszáat – visszaküldte neki. Egy ilyen levelet elvileg lehetetlen kimagyarázni.

A levélből nemcsak kapcsolatuk tényéről, de arról is értesültem, hogy viszonyuk már évek óta tart. Ha valamikor nem üres szólam ez a kifejezés, hát erre a helyzetre valóban illett, hogy „egy világ omlott össze bennem”. A rádióban hallottam azt a történetet, amelyben egy asszony elmesélte, hogy akkor értesült csak tökéletesen hűségesnek, őszintének hitt házastársa hűtlenségéről, amikor az egy napon, a barátnőjétől hazafelé tartva, kocsijával karambolozott, és belehalt sérüléseibe. Nos, azt hiszem, az ő érzéseihez hasonlóakat éltem át én is, amíg Feri-re vártam.

Amikor este hazaérkezett, nem kellett túl jó megfigyelőnek lennie, hogy rögtön lássa rajtam, nagyon nagy baj van. Ahogy bejött a házba, elővettem a levelet, és elkezdtem hangosan felolvasni. Feri villámgyorsan cselekedett: kikapta kezemből a papírt, iszonyú gyorsasággal aprócska fecnikre tépte és kidobta, majd széttárta a karját: „Milyen levélről beszélsz? Hol itt egy levél? Egyáltalán miről van szó? Az egész csak legenda, most találsz ki.” Én csak álltam megkövülve, óriási fájdalommal, de szó- és cselekvésképtelenül.

Feri leleményessége, a tagadás eme elképesztő és a másikat letaglózó, bénító módja (amit egyébként nem csak ekkor alkalmazott) ellenére azért ennek az első lelepleződésnek ezzel még nem lett vége. Feri, látva kétségbeesésemet, óriási csalódásomat, másnap taktikát váltott: a világon mindent megpróbált, hogy elhitesse velem, soha többet nem néz más nőre. Amilyen ostoba voltam, ezt el is hittem. Egészen az újabb lebukásig. Mentségemre legyen mondva, hogy csak addig, azután többé soha.

Az újabb eset nem váratott sokáig magára. Néhány hónap múlva egy másik barátnője vett célba: ő már egyenesen nekem küldött levelet Németországba, melyben közölte velem, hogy ő Feri egyetlen igaz társa évek óta, és boldogságuk útjában én vagyok az egyetlen zavaró pont.

Ferivel való együttlétem alatt háromszor gondoltam komolyan a válásra: első alkalommal a levél kézhezvétele után. Feri gyerekkori barátnőmet kérte meg, hogy lebeszéljen szándékomról, ugyanakkor értesse meg velem, hogy ő ilyen, és nem tud megváltozni. Az első felismeréskor a fájdalom volt bennem erősebb, a másodiknál a felháborodás. Aztán szép lassan a többiek is jelentkeztek: ki a hajszálait hagyta hátra, ki levélkéket dugdosott a kocsimra, ki éjszakai telefonálgatásokkal zaklatott. A végére maradtak azok, akik újságcikkeket rendeltek lejáratomra egy pletykaújságba. Évekig rémálmaim voltak, amelyekből hangos ordítással riadtam fel. Ezek egészen addig tartottak, amíg – úgy gondolom – meg nem értettem, miért csinálja mindezt Feri.

Azt hiszem, Ferinek egész életében – de amióta én ismerem, egészen biztosan – mindig több nővel volt kapcsolata egyszerre. Hogy ezt miként intézte ilyen viszonylag zökkenőmentesen, máig sem értem. Néha magam elé képzelem, mint egy hadvezért, aki hajszálpontosan vezényli csapatait.

Ugyanakkor, értesüléseim szerint, egy se volt barátnői közül, aki – bár nyilvánvalóan megtehetette volna – hajlandó lett volna tudomásul venni, hogy Feri „kegyeiért” nem csak velem kell megküzdenie. Mindannyian azok közé tartoztak, akik tiltakoznak az ellen, hogy a valósággal szembesüljenek: azaz vonzalmuk tárgyát (jelen esetben Ferit) olyannak lássák, következőképpen olyannak szeressék, amilyen valójában.

Feri soha nem szakított senkivel, soha nem küldött el kifejezetten senkit. A legeslegutolsó szót mindig a nők mondták ki. Annyi idő után, amennyi végre elég volt számukra, hogy megunják az ígéretést, a hiábavaló várakozást az oly forrón áhított Bessenyeiné cím elnyerésére.

Ez a különböző mértékben, de mindegyikben meglevő remény és erős vágyakozás magyarázza Feri szokatlan lelkesedését és buzgalmát, amellyel házasságkötésünk lebonyolításán ügyködött. Ő is gyakran bevallja – sokan mások is mondták –, hogy egyik legnagyobb „érdemem” vele kapcsolatban az, hogy pusztán létezésem, majd házasságra lépésünk legalább 3-4 további házasságtól és kínos válástól mentette meg.

No de miért maradtam mellette?

Először is, abban, hogy mindezt elviseltem, nyilván nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy amikor minden kétséget kizáróan tudomást szereztem Feri nőügyeiről, már hivatalosan Németországban éltem, később pedig ott építettem ki egzisztenciámat. Így ezeket a megpróbáltatásokat nem teljes súlyukkal, szörnyűségükkel éltem át.

Ezenkívül, akárhova néztem, többé-kevésbé mindenütt hasonló élethelyzeteket, házastársi kapcsolatokat láttam. Feri csak abban különbözött a többi férfitől, hogy ő nem váltogatta, hanem – úgymond – gyűjtögette, halmozta a barátnőket. Ő, mint már fentebb hosszán ecseteltem, a szenvedélyek teljesen szabad kiélését – legalábbis ami a nőket illeti – tartotta a férfiaság, az erő mércéjének.

Én viszont már megtérésem előtt is súlyosan helytelenítettem az ilyen szemléletet. Ezért a kialakult helyzetet nem elfogadtam, hanem fogszikorgatva eltűrtém. A különbség óriási! Ahogy a betegségébe sem nyugszik bele senki tétlenül, hanem küzd ellene, úgy nem fogadom én sem el ezt a fajta párkapcsolatot. Ha ugyanis beleegyezek olyasmibe, ami ellenkezik az elveimmel, az objektív értékrendem sérül. Akkor tudomásul veszem, hogy így is szabad élni. De ahogy a betegnek túrnie kell baját, ha az őt sújtó kórnak nincsen semmilyen ellenszere, úgy viselem el én is ezt az erkölcsi érzékemet sértő, „kóros” állapotot. És mindössze arra szorítkozom, hogy Ferivel körülbelül félévente közlöm: csupán azért, mert nem vágok hozzá naponta egy-két vázát, és nem ordítok vele reggeltől estig, még mindig nem tartom helyesnek, amit csinál.

Akkor miért vállaltam még azt a megalázó szerepet is – amelyre Feri akkor kért fel, amikor egyik kalandjában kutyaszorítóba került –, hogy én beszéljem le egyik barátnőjét a túl erőszakos követelőzésről? Emlékszem, amikor csaknem húsz évvel ezelőtt becsöngettem a megadott címre, annyira meglepődtem az ajtóban megjelenő hölgy láttán, hogy azt hittem, nem jó helyen járok, holott Feri hajszálpontosan útbaigazított. Érdekes: Feri körül sok erőszakos nő keringett (és kering még mindig), de a nagyon erőszakosoktól mindig pánikba esett (és esik még most is).

Azt hiszem, Feri mellett való kitartásom összes oka között a legfontosabb valójában az a meggyőződés, az az érzésem volt, hogy minden általam elítélt tette ellenére bennünket valóban egy szétszúzhatatlan véd- és dacsövetség köt össze. Mindketten folyamatosan hadilábon állunk a világgal. Bár elveink nem mindenben egyeznek, a világ szörnyűséges hazugságaival szemben teljesen azonos módon viselkedünk.

Olyanok vagyunk, mint a vadnyugati filmek hősei, akik bár nem mindig ugyanazért küzdenek, de amikor közös ellenséggel találják szembe magukat, egymás hátának feszítve vállukat veszik fel a harcot a túlerőben lévő támadókkal szemben. Vagy olyanok, mint a véletlenül egy csónakba került hajótöröttek, akik tudják, hogy csak akkor menekülhetnek meg, ha együtt eveznek, együtt harcolnak a túlélésért.

Ferin kívül nem ismerek senkit, aki hozzá hasonlóan tökéletesen mentes lenne minden kétszínűségtől, minden érdekkereséstől. Miközben mint színész a nyilvános sikert tartja a jó teljesítmény szinte egyetlen fokmérőjének, a színpadon kívül soha semmit nem tett, hogy ebben a sikerben részesüljön. Soha nem hordta magánál „véletlenül” egyetlen politikus vagy közéleti potentát telefonszámát, hogy ártatlan hangon felhívja, és köszönetet mondjon neki valamiért, vagy közöljön vele olyasmit, amivel jó pontokat gyűjthet magának. Soha, semmilyen cél, előny érdekében nem mondott, nem mond nyilvánosan mást, mint ami a meggyőződése – és ezt az elmúlt ötven évben nem változtatta meg. Soha nem panaszkodik, nem keres kétes értékű magyarázatokat saját esetleges sikertelenségeire.

Azon kevesek közé tartozik, aki csak a köz, és nem a saját érdekében harcol, morog, kiabál a világgal. A politika, az ideológiai irányzatok csak annyiban érdeklik, amennyiben azok in-

tézkedései, határozatai a színházat, a kultúrát érintik. Az általam ismert emberek közül Feri az egyetlen, aki nem hajlandó az őt ért sértésekre emlékezni, pláne nem ezeket felhánytorgatni vagy megbosszulni. Ha kritizál valakit vagy valamit, egyszer sem bántani akarásból, hanem mindig csak a jobbítás érdekében – és nyíltan teszi.

Hányszor, de hányszor faggatták riporterek, hogy nem voltak-e rosszakarói, ellenségei, nem bántotta-e valaki? Feri ezekre a kérdésekre – holott még a kevésbé tájékozottak is tudják, hogy lett volna rá elég oka – soha nem válaszolt, válaszol igennel. „Nagyon boldogságos életem volt; remek emberek társaságában élhettem” – mindössze ennyi, amit ki tudnak belőle húzni. Mindig csak a szakmáért, a színházért, a közönségért, a kultúráért tört lándzsát, folytatott küzdelmet! Ha nyilatkozik, nem magáról beszél. A nyilvánosság előtti megszólalás lehetőségét mindig arra használja fel, hogy valami közérdekűt, azaz a színházzal kapcsolatos dolgot közöljön.

Én mindig azt tartottam, hogy az az ember, aki tegnap hazudott, ma és holnap is hazudni fog, aki X. Y.-nak valótlan állít, Z. Z.-vel szemben is így tesz. Ferire azonban ez a szabály nem illik. Ő kizárólag a női nemi szemben volt hűtlen, csak a magánéletében nem ragaszkodott az igazmondáshoz (hogy ilyen szépen fejezzem ki magam). Nyugodt lelkiismerettel vallhatta magáról: „Egy pillanatra sem követtem el szellemi árulást. A színpaddal szemben hűséges, tiszta maradtam.” De nemcsak a színházzal szemben, hanem a közéletben is megőrizte ezt a tisztaságot, miként ezt Czenner Mihály színháztörténész Feriről szóló laudációjában megfogalmazta: „A mindenre figyelő, robosztusan erős Bessenyei Ferenc belülről szinte gyermekien naiv lélek, különösen az emberi kapcsolatokat illetően.” Én pedig a szellemi hűséget végtelenül nagyra becsülöm.

Feri nemcsak a színpadon volt „nagy”, de nagystílu volt az életben, nagystílu volt a sorssal szemben is. A kisszerűség, az alkalomra várás, a méricskészes, a maga köré való csapatgyűjtés, és, mint már mondtam, a kétszínűség, a rosszindulat – amely tulajdonságokat én még a hűtlenségnél is jobban megvetem – fényévnvi távolságra voltak tőle.

Bár – miként ez vélhetően már mindenki számára világosan kiderült – én Ferit nagyon nagyra becsülöm, azokat a rajongóit – bármely nemből valók is –, akik olyan jó tulajdonságokkal ruházzák fel, amelyek nincsenek meg benne, nem szeretem.

Nem véletlenül kezdtem írásomat Benda színész történetével. Feri, a novella hőiséhez hasonlóan, a „legprofibb” színész, ezért természetszerűleg nem olyan ember, akinek köznapi értelemben ideológiai vagy politikai elvei, szilárd eszmei meggyőződése lehetnek. Az Egressy Gábor-típusú alkatok (akik nagyon jó színészek, ugyanakkor a mindennapokban egy eszméért az életüket adó hősök is) a profi színészek között a színészi hivatással szemben támasztott követelmények miatt – szerintem – ritkán adódnak.

Maugham, a nagy színház-szakértő író Színház című darabjában az ünnepezt színésznő fia így jellemzi anyját: „Attól félek, hogy ha benyitok abba a szobába, ahol tartózkodik, nem találok benn senkit.” Nos, ő ezt nyilván fiatal kora miatt, vádként hozta fel édesanyjával szemben. Én viszont ezt a tulajdonságot a színészet, a jó színész nélkülözhetetlen attribútumának tartom. Ha egy színésznek – köznapi értelemben – szilárd elvei lennének, nem tudna esténként szakállt ragasztani, parókat felvenni és mindenféle alak, esetleg egy gyilkos, aljas ember bőrébe belebújni. Akkor nem tudná egy időben, de még egymás után sem Görgéyt és Kossuthot eljátszani (hogy ennél az állandóan Ferinek szegezett kérdésnél maradjak).

Ugyanakkor Feri és a hozzá hasonló zseniális művészek érzik, tudják a legjobban, hogy minden elv, eszme mögött valójában emberi kapcsolatok, viselkedésformák, természetek húzódnak meg, minden nemes szándéknak egyfajta belső készítés felel meg. És ezt bemutatni, eljátszani, világosan, érthetően ábrázolni, közvetíteni ők tudják a legtökéletesebben.

A Hegedűsben Feri, szerepe szerint, egyszer csak azt kérdezi feleségétől, akivel évtizedeket töltött már el, hogy „szeretsz engem?” Asszonya az egyenes válasz helyett belefog annak elmesélésébe, hogy mi mindent éltek, küzdöttek együtt végig életük során. Ennél jobb felelet erre a kérdésre, minden igyekezetem ellenére, nekem sem jut eszembe.

Mindent egybevetve, meggyőződésem, hogy Feri abszolút zseni. Az életben pedig mindennek ára van: ennek a zseniségnek és az ezzel járó megpróbáltatásoknak mind ő, mind a hozzá közel állók ki vannak szolgáltatva.

Részlet B. Élthes Eszter 2004 novemberében megjelent
„Férjem, a Komédiás” című könyvéből